

Edward Rymar

Początki i herb miasta Dobiegniewa

Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny nr 13, 47-53

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Edward Rymar
Pyrzyce

Początki i herb miasta Dobiegniewa

Długa jest już lista autorów i ich publikacji, w których za pewnik traktuje się nadanie praw miejskich Dobiegniewowi w 1298 r. Darujmy sobie ich przytaczanie. Sięgnijmy do źródeł tego przekonania istniejącego od stu lat, kiedy to wątpliwa hipoteza zastąpiła brak dokumentowych przekazów. A pora stosowna, skoro siedemsetlecie miasto mogłoby obchodzić w 1998 r.*

Dobiegniew nie posiada aktu lokacyjnego jak Gorzów czy Barlinek. Do tego nie znamy go z późniejszych potwierdzeń przez władców Nowej Marchii. Miastem – *civitas* – osada została określona po raz pierwszy 3 I 1313 r., kiedy to margrabia brandenburski Waldemar sprzedał mieszczanom za 550 grzywien srebra młyny na pustkowiu poza granicami miasta (*in extremis posita et desertis partibus vicina*), przy palisadzie (*nunc civitatis plancis annexum*)¹. Miasto było ufortyfikowane (wały z palisadą), zatem miało już dłuższą historię.

„Dobra lub dziedzictwo” (*bona sive hereditates*) Dobiegniew (*Dobegnewe*) wraz z Osiecznem (Starym dziś) nad Drawą i okręgiem (dystryktem), którego granice opisano, zostały 24 IV 1250 r. nadane cysterkom z Owieńskiej w Wielkopolsce przez księcia Przemysła I². Wokół autentyczności tego dokumentu nadawczego, znanego z kopii, przetoczyła się dyskusja. Spisanie dokumentu datowano na koniec XIII w. Założenie konwentu w Owieńskiej, filialnego śląskiej Trzebnicy, w aktach generalnej kapituły cysterskiej datowano na 1250 r. Można więc przyjąć, że klasztor trzebnicki zaraz po uzyskaniu zgody kapituły generalnej na przyjęcie nowego opactwa w Owieńskiej do zgromadzenia postarał się o określenie stanu posiadania daleko za Notecią. Jednak dokument Przemysła I wywołał zastrzeżenia, bo jego odbiorcą jest ksieni Jadwiga, gdy tymczasem odbiorcą właściwego dokumentu fundacyjnego z 26 IV 1252 r. – w którym też Dobiegniew (*Dobegnewe*) wymieniono – jest opatka trzebnicka Gertruda³. Wynika z tego, że mamy do czynienia z dokumentem antydatowanym, kiedyś później sporządzonym czy podrobionym. Konwent przybył do Owieńskiej w październiku 1252 r., ale już we wrześniu 1250 r. budowa klasztoru była zaawansowana⁴. Sądzi się, że dokument z datą 1250 r. powstał około połowy XIV w., przy czym posłużono się dokumentem z 1252 r., zaś powodem spisania wraz ze szczególnym opisem granic nadania mógł być jakiś proces⁵. Wszystkie

¹ * Tekst napisany w roku 1997 (red.).

¹ *Codex diplomaticus Brandenburgensis* (dalej: CDB, seria A-D, tom, strona), Berlin 1836-69, t. A XVIII, s. 10.

² *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski* (dalej: KDW), Poznań 1877 i n., t. I, nr 284.

³ *Ibidem*, nr 303.

⁴ M. B i e l i Ń s k a, *Kancelaria i dokumenty wielkopolskie XIII wieku*, Wrocław 1967, s. 217.

⁵ F. S i k o r a, *Uwagi o dokumentach klasztoru cysterek w Owieńskich*, *Studia Źródłoznawcze* IX, 1965, s. 61n.

te zastrzeżenia oczywiście nie wykluczają czynności prawnej księcia wielkopolskiego w 1250 r.

Zanim Dobiegniew nabyły cysterki, mogła tu być jakaś dziedziczna posiadłość wielkopolskiej rodziny możnowładczej, jak chociażby Zarembów umieszczonych wśród świadków nadania z 1250 r. (Arkembold). Mogła tu być nawet osada targowa z załączkami organizmu miejskiego. Kto wie zresztą, czy nie można przesuwać terminu powstania miasta na prawie niemieckim za sprawą cysterek, zanim pojawili się tu margrabiowie brandenburscy, którym założenie miasta się przypisuje. W omawianym dyplomie z 1250 r. książę Przemysław zezwolił, by mniszki w tych ośrodkach (tj. Dobiegniewie i Osiecznie) miasta i wsie na prawie niemieckim mogły lokować (*civitates et villas locare Theutonicas*), co wzmiankowano też w przywileju niekwestionowanym odnośnie autentyczności z 1252 r. Skoro i Osieczno było w XIV w. miasteczkiem (*opidum*), to możemy przyjąć, że istniejące tu podgrodzia rozwinęły się w osady targowe, a nawet pełne miasta już w XIII wieku⁶.

Margrabiowie brandenburscy dotarli w te strony po 1260 r. W 1269 r. w Choszcznie spotykali się z księciem wschodniopomorskim Mściwojem II i wtedy wypędzali cystersów kołbackich z tej okolicy. W 1272 r. w toku wojny z nimi książę wielkopolski Przemysław II zburzył umocnienia w Strzelcach wzniesione przez szwagra, margrabię Konrada, odzyskał i obsadził załogą Drezenko. Czy to oznacza, że margrabiowie pozabawili też cysterki włości nad Drawą, nie sposób dociec. Piastowie wielkopolscy w 1272 r. Strzelec nie odzyskiwali, widocznie traktując je jako składnik północnej części kasztelanii santockiej wniesionej Konradowi przez Konstancję Przemysławównę, zaś Dobiegniewem i później może władali. W 1280 r. Przemysław II, jedynowładca Wielkopolski po niedawnej śmierci stryja Bolesława, potwierdził cysterkom włość w widłach Drawy i Noteci, w tym *Dobegneve*⁷. Mogło to być wyrazem roszczeń zaledwie. Wszak podobnie w 1282 r. potwierdzał templariuszom nadanie swego dziada Władysława z 1232 r. dóbr nad rzeką Myślą w ziemi kostrzyńskiej, w której na pewno wówczas panowali margrabiowie. Nie mamy świadectw realnego eksploataowania tego obszaru przez cysterki, wiemy natomiast, że długo i konsekwentnie o niego się upominały i to w momentach gdy polscy władcy stawiali tam swe stopy. Tak będzie w 1298 i 1326 r., gdy Władysław Łokietek wyprowadza się do Nowej Marchii. Można więc domniemywać, że również w 1280 r. cysterki wystarały się o książęce potwierdzenie, gdyż margrabiowie przystąpili do zakładania męskiego opactwa cysterskiego na co najmniej częściowo ich terenie, tuż na północ od Dobiegniewa, w późniejszym Bierzwniku (Marienwalde). W rejestrze generalnej kapituły cysterskiej w Citeaux opactwo to opatrzone datą 1280⁸. Była to fundacja margrabiów, ale ci swego planu wówczas nie zrealizowali. Po 1280 r., zwłaszcza w latach 1283-84, toczyli wojnę z księciem zachodniopomorskim Bogusławem IV, w której ich sojusznikiem był Przemysław II wielkopolski! Przyjazne ich z nim stosunki trwały do 1286 r.⁹ Wtedy za-

⁶ Dopuszcza taką możliwość W. K ü h n, *Die deutschrechtliche Städte in Schlesien und Polen in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts*, Zeitschrift für Ostforschung, 15, 1966, Heft 3, s. 505, tenże ibidem 1968, s. 117, za nim A. W ę d z k i, *Początki reformy miejskiej w środkowej Europie do połowy XIII w.*, Warszawa/Poznań 1974, s. 141.

⁷ KDW, I, nr 496.

⁸ F. W i n t e r, *Die Cistercienser des nördlichen Deutschlands*, Gotha 1868, t. I, s. 361.

⁹ E. R y m a r, *Stosunki Przemysła II z margrabiami brandenburskimi ze starszej linii askańskiej w latach 1279-1296*, [w:] *Przemysław II. Odnowienie Królestwa Polskiego*, pod red. J. K r z y ż a n i a k o w e j, Poznań 1997, s. 125 n.

tem do zmian granicznych na interesującym nas odcinku nie dochodziło. Sytuacja uległa zmianie w 1286 r. Margrabiowie linii starszej wystawili tego roku w Strzelcach akt fundacyjny opactwa bierzwnickiego. Jego obszar co najmniej w rejonie Słowina, Klasztornego i Radęcina nakładał się na teren od dawna należny cysterkom. Cystersi kołbaccy otrzymali też prawo połowu ryb w Drawie¹⁰, co oznacza, że margrabiowie nie honorowali prawa cysterek. Możemy więc liczyć się z panowaniem margrabiów w Dobiegniewie.

Na twardszy grunt w tych dociekaniach natrafiłem dopiero w źródłach dotyczących początków 1296 r. Margrabiowie Otto Długi – a więc z linii młodszej, ottońskiej – Otto Jan syn Konrada czy raczej Otto IV ze Strzałą i jego bratankowie a synowie Konrada, Jan IV i Otto VII, a więc wszyscy z linii starszej – wysłali do Wielkopolski oddział zbrojny, który o świcie 8 lutego wdarł się do nieobwarowanego Rogoźna, gdzie król Przemysław II spędzał zapusty. Napastnicy porwali króla zgodnie z planem, ponieważ ten jednak odniósł ranę, nie mogli go wywieźć do Marchii, toteż dobili go gdzieś w drodze za Rogoźnem¹¹. Zabójstwu towarzyszyło opanowanie obszarów wielkopolskich na wschód od Drawy. Dobiegniew na pewno wówczas do nich należy.

Chronologicznie najbliższym zbrodni rogozińskiej dowodem sprawowania przez margrabiów władzy na obszarach zadrawskich jest ich przywilej wystawiony w Dobiegniewie (*Dubgnew*) rycerzowi Henrykowi de Liebenow w pierwszą niedzielę postu jakoby 1290 r. bracia Otto IV ze Strzałą i Konrad, oraz synowie Konrada Jan IV i Otto VII, potwierdzili temu rycerzowi dobra za Drawą (300 łanów w puszczy *Trepiz*) otrzymane od zmarłego Przemysła¹². Data 19 II 1290 r. (*anno Domini MCC nonagesimo dominica Invocavit*) nie jest do przyjęcia. W 1290 r. nie mogli dysponować czymkolwiek za Drawą, dopiero od 1291 r. używali tytułu landsberskiego, tu użytego; a rozstrzyga wzmianka o „byłym” (*quondam*) księciu kaliskim Przemysle, któremu odmawiali tytułu królewskiego (*illustri principi quondam duce Calisiense dicto Primiżl*). Ponieważ Otto VII ostatni raz został wspomniany w źródłach 30 III 1297 r., datowano ten akt na 3 III 1297 r. Nie ma jednak żadnych przeszkód dla datowania dokumentu na 12 II 1296 r., tj. w cztery dni po zbrodni w Rogoźnie, odległym o ok. 85 km od Dobiegniewa, skoro 8 III 1297 r. margrabiowie przebywali daleko na zachodzie w Prenzlau (180 km. od Dobiegniewa), a do tego inne dokumenty margrabiów z 1296 r. podobnie jak ten, spisywał notariusz Zachariasz, podczas gdy w 1297 r. spisywali je inni pisarze¹³. Obecnie znamy też dokument tychże margrabiów ale dla trzech Lubienowów, Henryka, Ottona i Jana, w którym potwierdzają im dobra otrzymane od *niegdyś księcia kaliskiego* Przemysła, a ponadto 300 łanów między Notecią a Drawą i dwie wsie pod Wronkami. Listę świadków powiększono o kasztelana drzeńskiego Włosta. Również ten dokument wystawiono w Dobiegniewie w niedzielę *Invocavit* ale w 1265 r. i spisano również ręką notariusza Zachariasza. Nie ma wątpliwości, że dokument powstał w tym samym czasie co powyższy, że są to dwie wersje

¹⁰ CDB, A XVIII, s. 2.

¹¹ *Rocznik kapituly poznańskiej*, MPH, s. n. Warszawa 1962, t. VI, s. 53; E. R y m a r, *Próba identyfikacji Jakuba Kaszuba, zabójcy króla Przemysła II, w powiązaniu z ekspansją brandenburską na północne obszary Wielkopolski*, [w:] *Niemcy – Polska w średniowieczu*, Poznań 1986, s. 204 n.

¹² *Preussisches Urkundenbuch*, Königsberg i Pr. 1932–1937, t. II, nr 558.

¹³ *Regesten der Markgrafen von Brandenburg aus askanischen Hause*, bearb. H. K r a b o, Leipzig/Berlin 1910–1955, nr 1665 (uwagi), E. R y m a r, *Próba*, s. 214

– krótsza (300 łanów dla Henryka) i szersza (300 łanów i dwie wsie pod Wronkami) dla Henryka, Jana i Ottona, tej samej czynności prawnej¹⁴.

Dobiegniew jawi się więc jako baza wypadowa margrabiów w ich wojenno-zbrodniczym dziele z 1296 r.. Wystawcą omawianego wyżej dokumentu jest też Konrad, niewymieniony wśród winnych zbrodni w roczniku wielkopolskim. Przebywał on jednak wówczas również na pograniczu i brał udział w operacji przeciwko swemu szwagrowi. Pięć dni przed zbrodnią, 3 lutego, wraz z bratem Ottonem i obydwojma synami podejmowany był przez wielki ród Wedłów we wsi Brzezina na północ od Pełczyc, czyniąc nadanie dla cystersów z Bierzwnika. Dodajmy, że bracia Zulis i Ludolf Wedlowie, gospodarze z Brzeziny, wystąpili też w Dobiegniewie przy nadaniu dla Liebenowów¹⁵, będąc prawdopodobnie jak oni uczestnikami wypadu do Rogoźna. Może więc Konrad nie brał udziału w rejsie rogozińskiej, oczekując na brata i synów w Dobiegniewie? Nie jest jednak pewny osobisty udział margrabiów w napadzie. Tak czy owak, w Dobiegniewie margrabiowie przebywali 12 II 1296 r. ze swym dworskim otoczeniem i notariuszem Zachariaszem. Dobiegniew mógł być wówczas miastem.

W 1298 r. nowy władca Wielkopolski Władysław Łokietek dokonał najazdu na ziemię choszczeńską. Z tego roku pochodzi następne potwierdzenie Dobiegniewa dla cysterek z Owieńskiej¹⁶. Można to powiązać z ich sporem z cystersami kołbackimi, którzy w 1294 r. obsadzili nowe opactwo w Bierzwniku. Podobny ślad sporu o ten obszar pochodzi z roku 1326 r., zbiegając się z najazdem wojsk polskich na Marchię Brandenburską, być może także na interesujący nas region. Tego roku cysterki zawierały układ z cystersami bierzwnickimi¹⁷. To chyba wówczas najpóźniej sporządziły ów dokument z datą 1250 r. określając granice posiadłości dobiegniewskiej.

Ale jeśli nawet postawił Władysław Łokietek w 1298 r. stopę w Dobiegniewie, panowanie polskie było tu krótkie. W 1300 r. wygnanego z Wielkopolski i ziem polskich zastąpił Waclaw II król czeski, który nie wzbraniał margrabiom – swym zresztą sojusznikom – wstępu na północne rubieże Wielkopolski, dawne ziemie Pomorzan. Margrabiowie w 1303 r. zakładają miasto Kalisz, w 1307 r. miasto Wałcz. W 1305 r. słyszymy o ich grodoziercy w Drezdenku Hassonie von Wedel.

Wspomniani wyżej margrabiowie, już bez Ottona VII, ale z młodym Waldemarem, synem Konrada, 18 IX 1303 r. zawierali w *Dubegnek* sojusz z biskupem kamieńskim Henrykiem. Biskupowi towarzyszyli co najmniej Hildebrand – prepozyt kapituły kamieńskiej, Jan – prepozyt kapituły kołobrzesckiej, Herman hrabia Everstein pan Nowogardu, a margrabiom Czuls, Wedego i Hasso (ten z Drezdenka) v. Wedel – Henryk z Blankenburga, Henryk i Jan V. Stegelitz¹⁸. Na miejsce takiego zjazdu nie wybierano małej osady, ale raczej umocnione miasto. Tu też (w *Dubegnawe*) 25 IX 1305 r. margrabia Waldemar potwierdzał dobra cystersom z Bierzwnika¹⁹.

Dopiero na zarysowanym wyżej tle możemy zastanowić się nad poprawnością tezy Paula v. Niessena z 1891 r. o nadaniu Dobiegniewowi praw miejskich w 1298 r. Uznał on,

¹⁴ Szeroko wraz z przedrukiem odkrytego dokumentu T. J u r e k, *Brandenburski zabór w Wielkopolsce 1296 r. Zapoznany dokument*, w: *Mieszczanie, wasale, zakonnicy*, Gdańsk 2004, s. 361–370.

¹⁵ CDB, A XVIII, s. 5, T. J u r e k, op. cit., s. 365.

¹⁶ *Pommerschen Urkundenbuch*, Stettin 1868, t. 1, s. 486; KDW, II, nr 774.

¹⁷ Staatsbibliothek zu Berlin – Preussische Kulturbesitz – Wippel Sammlung, nr 100, CDB, A XIX, s. 446.

¹⁸ CDB, B I, s. 251.

¹⁹ CDB, A XIX, s. 448.

że skoro margrabiowie przebywali tu, widocznie w umocnionym miejscu, w 1303 i 1305 r., a teren zajęli w 1296 r.; przemawia to za założeniem miasta w latach 1296–1303. Skoro zaś w 1298 r. cysterki wielkopolskie znów wystarały się o potwierdzenie Dobiegniewa, to widocznie zareagowały na organizację miasta. Ponieważ chętnie przebywał tu margrabia Waldemar, a w 1313 r. nadając młyny, stwierdzał, że miasto to mu przed innymi leży na sercu (*prae ceteris et nobis magis cordi*), to zdaje się z tego wynikać, że to on je założył²⁰. Dodajmy, że Niessen nie wyzyskał do tego celu dobiegniewskiego dokumentu margrabiów z datą 1290 (z 12 II 1296 r.)!

Widzimy, że data 1298 nie posiada żadnego umocowania źródłowego. Potwierdzenie cysterkom dóbr w 1298, podobnie jak w 1280 czy 1326 r. nie było następstwem organizacji miasta w Dobiegniewie. Dobiegniew mógł być miastem w 1296 r. i wcześniej. Nie sposób też przypisywać nadania praw miejskich Waldemarowi, występującemu przy czynnościach prawnych margrabiów od 1302 r., faktycznie rządzącemu od 1304 r. po śmierci ojca.

Utrzymująca się długo jeszcze polska nazwa (*Dubignirowe* 1318, w polskich źródłach *Stobegneva* 1364, *Dobygniew* 1421, 1460, także na pieczęci miejskiej, jak 1397, 1404)²¹, chociaż od 1333 r. w użyciu znana niemiecka (*Woldenberg*), zdaje się przeczyć powtarzanemu mniemaniu o przesiedleniu pomorskiej ludności przez niemieckich kolonistów poza Mierzęcką Strugę (Szerzawę) na teren tzw. Kietzfelde, pola, do którego prowadził most zwany długo Kietzbrücke. Kietz, czyli chyża, to może pamiątka po rybackiej osadzie przedlokacyjnej. Jest jednak wątpliwe, by miasto założono na „surowym korzeniu”. Chyża mogła być śladem osady znanej od 1250 r., w pobliżu której już cysterki zorganizowały w XIII w. miasteczko.

W dociekaniach nad początkami miasta pomocnym może się okazać herb miejski, który przeszedł ciekawą ewolucję.

Najstarsza znana pieczęć pochodzi z przełomu XIV/XV wieku. Pierwsza wisi na dokumencie z 1397 r., którego oryginał znajduje się w państwowej bibliotece w Berlinie (w zbiorze Wippela), a kopia od niedawna w Archiwum Państwowym w Gorzowie. Druga o średnicy 58 mm znajduje się w archiwum krzyżackim w Wiedniu na dokumencie dotyczącym sprzedaży przez miasto młynów Zakonowi Krzyżackiemu. W otoku napis: „pieczęć mieszczan komuny miasta Dobiegniew” (+ SIGILLUM BVRGENSIUM [Co]MMUNITATIS CIVITATIS DVBEGGNEWE). W polu zakratowanym gotyckim ornamentem pięć kręgów. W centralnym brandenburski hełm (przyłbica), na jego szczycie orzeł w locie (unoszący się do lotu) zwrócony w prawo. Krąg środkowy w 1/3 zakrywa cztery dalsze z głowami orła w środku (ryc. 1)²². Ze względu na użycie nazwy słowiańskiej usprawiedliwione jest przypuszczenie, że to najstarsza pieczęć powstała przed 1330 r., może już na początku XIV wieku. Istnieje też interesująca hipoteza, że te brandenburskie orły wyobrażają znanych nam margrabiów askańskich z przełomu XIII/XIV wieku, Ottona IV, Konrada, Jana IV i Waldemara²³.

²⁰ P. v. N i e s s e n, *Über Zeit und Umstände der Gründung der Stadt Woldenberg*, *Mitteilungen* 7, 1891, s. 21, tenże, *Geschichte der Stadt Woldenberg in Neumark*, Stargard 1893, s. 11 n.

²¹ CDB, A XIX, s. 457, XXV, s. 180, KDW, III, nr 1510, VIII, nr 924.

²² O. H u p p, *Die Wappen und siegel der Deutsche Städte, Flecken und Dörfer*, Frankfurt 1858, s. 51, G. M i r o w, *Wappen und Siegel von Woldenberg* [w:] *Kreis Friedeberg Nm. Erinnerung an unsere Heimat in Wort und Bild*, (Pinneberg 1989), s. 103 n.

²³ P. v. N i e s s e n, *Geschichte*, s. 162 n.

Druga znana pieczęć pochodzi z około 1460 r. (ryc. 2). Tu orzeł na hełmie przekształca się w trzy pióra (?). W kręgach wokół są czterolistne kwiaty. Wskutek dalszych przekształceń około 1550 r. w centralnym polu pojawia się kwiat (róża ?) i cztery kwiaty wokół. Na pieczęci z 1624 r. widzimy różę w centrum tarczy. Zapewne podczas pożarów dawne pieczęcie zagięły i wykonano nowe według niedokładnych odcisków. Brandenburskie orły zamieniły się w kwiaty. Pieczęć sądowa miejska po wojnie trzydziestoletniej (1618-1648) ma jeszcze kwiaty w narożnikach. Pieczęć z 1707 r. (ryc. 3) ukazuje różę i datę w miejscu orła (piór). Stemple z 1718, 1759, 1766 r. zawierają sześciolistną różę. I tak już pozostało. Zapanowała do dziś czerwona róża z żółtym środkiem²⁴.

²⁴ G. M i r o w, o. c, s. 104 n.; A. P l e w a k o, J. W a n a g, *Herbarz miast polskich*, Warszawa 1994, s. 40.

Ryc. 1 Najstarsza pieczęć Dobiegniewa z końca XIV w.

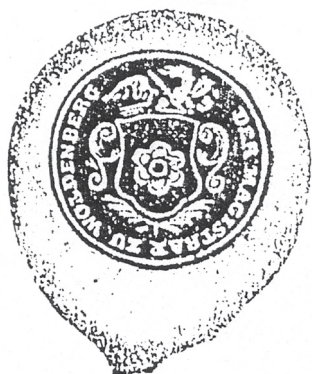
Ryc. 2 Pieczęć Dobiegniewa z ok. 1460 roku

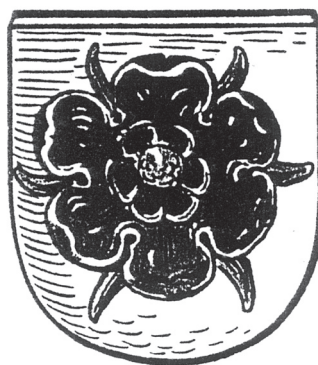
Ryc. 3 Pieczęć rady miejskiej Dobiegniewa z 1707 roku

Ryc. 4 Pieczęć rady miejskiej Dobiegniewa z 1718 roku

Ryc. 5 Pieczęć magistratu Dobiegniewa z 1810 roku

Ryc. 6 Herb Dobiegniewa według Ottona Huppa

Ilustracje zaczerpnięto z: *Kreis Friedeberg (Neumark). Erinnerungen an unsere Heimat in Wort und Bild*. Zusammengestellt von Walter Krupiński u. Erich Schulz. Pinneberg 1989, s. 102-105.